

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Pataki Viktor

AZ EMLÉKEZET REPRESENTÁCIÓJA ÉS RETORIKÁJA ORAVECZ IMRE MŰVEIBEN

Tézisek

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Dr. Lukács István DSc, egyetemi tanár

Általános Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Program

A doktori program vezetője: Dr. Kulcsár Szabó Ernő MHAS, egyetemi tanár

A bizottság elnöke: Dr. Eisemann György DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk: Dr. Szirák Péter DSc, egyetemi tanár

Dr. Lénárt Tamás PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Bartal Mária PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság titkára

Dr. Lapis József PhD, tudományos munkatárs

Dr. Bengi László PhD, habilitált egyetemi docens

Témavezető és tud. fokozata: Dr. Kulcsár-Szabó Zoltán DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2019. január 28.

I. Az értekezés alapvetően az emlékezetelmélet különböző kutatási irányjaiból származó kérdéseket Oravecz Imre költői és prózai szövegeinek kontextusában, reprezentáció és retorika, valamint líra- és narrációelmélet összefüggésében tárgyalja. Ezeknek a kutatási területeknek az összekapcsolódását elsősorban az Oravecz Imre életművét – poétikai-retorikai, tematikus-strukturális – szempontból meghatározó emlékezet és felejtés problémája teszi lehetővé, amelyet a disszertáció emlékezet és emlékezés (nyelvi, funkcionális, strukturális, történeti és elméleti) megkülönböztetését szem előtt tartva igyekszik kimutatni. Ez tulajdonképpen a szöveginterpretációk vonatkozásában azt jelenti, hogy a textusok által felvetett dilemmák (natúra és kultúra viszonya, a költői leírás különböző technikái, a médiumok szerepe, a hangoltság olvashatósága, élet és halál kapcsolata, a narráció és a műfajiség kérdései) nem kerülnek ki a vizsgálat fókuszából, azonban mindig az emlékezet és emlékezés relációjában értelmeződnek.

II. Az egyes szövegek szelekcióját az határozta meg, hogy az emlékezet különböző módjai mikor és hogyan kapcsolódnak össze a grammatikai, retorikai, poétikai és (kultúr)történeti irányultságú olvasatok kérdésfelvetéseivel. Az értekezés részben megmutatkozó monografikus igénye tehát abból származik, hogy a szöveginterpretációk emlékezet és emlékezés viszonyrendszerének vizsgálatát Oravecz Imre költői és prózai műveiben egyaránt érvényesíteni próbálják.

III. A disszertáció a mnemológia transzdiszciplináris kutatási területei közül alapvetően az *ars memoriae* retorikai hagyományát, az emlékezet medialitásának és szemiotikájának vizsgálati eredményeit, valamint a kulturális és kollektív emlékezet formáit használja fel az irodalmi olvasásban. Az emlékezés és az identifikáció viszonyában a retorikai mnemotechnika mint dolgok, nevek és képek összekapcsolása elsősorban – a temporalitás kiiktatása által – a megőrzés térbelisége miatt kitüntetett jelentőségű, ugyanis a visszaemlékezés és elraktározás funkcióinak elkülönítésével az emlékezetet már tároló médiumként értelmezi. A költészet relációjában a mnemotechnika azonban nemcsak a vizualizáció kitüntetettséget jelenti, hanem a hangzás repetitív memorizálását is. Amikor az emlékezés anyaga külső tárolókra, materiális hordozókra támaszkodik, akkor azonban már nemcsak az emlékezet lehetséges kapacitása módosul, hanem a feljegyzés és felidézés temporális szétválása következtében az emlékezés is alapvetően megváltozik: az emlékezet elszakad az embertől. Az emlékezet médiumai az emlékezet két, kultúrtörténetileg is legfontosabb (tér)metaforáját hozzák létre: a raktárét és a tábláét, amelyek a deponálással és az írással kapcsolódnak össze. Az írás – technikai és szociális dimenziói miatt – egyszerre

tekinthető az emlékezet metaforájának és médiumának is, azonban azáltal, hogy az írás átveszi az emlékezet operatív tevékenységét és funkcióját, veszélyezteti, meg is bontja azt. Az Aleida Assmann és Jan Assmann által tárgyalt, a társadalmi emlékezet különböző szintjeinek bemutatására és magyarázatára épülő kulturális emlékezet fogalma is bevonódik az interpretációkba. A kommunikatív és kollektív emlékezet viszonya elsődlegesen a regényekben, az Árvai-család történetének elbeszélésével, a földművelő kultúrával és a kivándorlással kapcsolatban válik meghatározóvá.

IV. Az értekezés első fejezete Oravecz Imre első, *Héj* című kötetében az asszociatív emlékezet működését vizsgálja. A Paul Celan-líra domináns poétikai képleteire emlékeztető, azokat alkalmazó és módosító első kötetben a szubjektivitás formáinak felszámolódása és ezzel összefüggésben a múlthoz való hozzáférés lehetőségeinek problematikája figyelhető meg. A képalkotás módja, a hiányokra építő versszerkesztés és a szemantikai kiüresítés is az asszociatív mintázatú emlékezeti modellben kapcsolódik össze, ugyanis az asszociativitás maga is széttördeli a versbeszédet, a lírai megszólalás emlékét pedig mint nyomot konzerválja a jövő számára.

V. A második fejezet kísérletet tesz arra, hogy a (de)konstruktív emlékezet fogalmán keresztül a felejtés munkáját, a prózaversek műfajiságának dilemmáit, valamint a megszólaló én és megszólított te törlését is színre vigye. Az emlékezés és emlékezet megkülönböztetéséből származó elméleti kérdések ebben a részben kerülnek összefüggésbe a leghangsúlyosabban, a prozopopeia és az aposztrofé működésének vizsgálatán keresztül, líraelméleti kérdésekkel. A mechanikai, külsővé tett megőrzés és az interiorizáló emlékezés az arcrongálással, a törléssel és a nyomhagyással, valamint a felejtéssel kapcsolódik össze. Az értekezés továbbá amellet érvel, hogy az emlékezést és a másik megszólítását, elérését segítő technikai médiumok éppen a másik jelenvalóvá tételét hiúsítják meg. A paratextuális emlékezésnek, a betű materialitásának, a narratívaként való olvashatóságnak és a verssor szegmentálhatóságának értelmezése nemcsak a szerelmi líra nyelvének újraírását ismertetheti fel az *1972. szeptember* teljesítményeként, hanem a prózaversek műfajiságának újragondolását is.

VI. A *Halászember* című kötet emlékezetstratégiáját vizsgáló harmadik fejezet a retorikai képek és az oszcilláló emlékezet vizsgálatára fókuszál, a kötet első ciklusának emlékező helyzete felől. Az értekezés harmadik egysége a felidéző és felidézett én emlékezeti tevékenységének során létrejövő közvetítettségre, az önmagával identikus emlék lehetetlenségére koncentrál az időszembesítés és hangoltság működésének vizsgálata által. A felejtés munkája itt azáltal tematizálódik, hogy a *Halászember* különböző szövegei bizonyos

emléknyomokhoz rendre visszatérnek, amelyek azonban általában csak differenciákat mutatnak fel, ezáltal az emlékezés elegendősége vezet el az archiváláshoz. Az értekezés azért alkotja meg az oszcilláló emlékezés fogalmát, mert a *Halászóember* sajátos emlékezetretorikai mozgása már nem magyarázható az emlékéllítés vagy a feltárás és helyreállítás műveleteivel, mert idegenség, felejtés, közösségi emlékezet, a hangoltság tapasztala konfigurálják és különböző szövegemlékek előzik meg a felidéző én emlékeit.

VII. A disszertáció az antropológiai differencia és a madarak esztétika- és kultúrtörténetben betöltött szerepén keresztül értelmezi natúra és kultúra viszonyát Oravecz Imre *Madárnaplóiban*. Ez a rész két kötet komparatív vizsgálatára épül, azonban ennek célja kettős: a madarak megfigyelésén és a költői leírás technikáin keresztül egyszerre kérdez rá a természetlírai hagyományhoz való viszonyra és ennek szerepére az emlékezet viszonyában. A madarak megfigyelés az idő konzerválásának lehetőségével és felejtéssel kerül kapcsolatba, ugyanis szinte minden esetben a saját emlék elidegenedéséről, elfeledéséről van szó. Az ember madárként történő megjelenítése, ember és állat szubsztitúciója, amelynek jelentős irodalmi hagyománya van, itt a jelenlét biztosításának lehetetlenségére, az emlékezet kudarcára hívja fel a figyelmet.

VIII. Az értekezés további részeit regényinterpretációk alkotják. Az *Idegenség és emlékezet* című, két részre tagolódó fejezet egyrészt az intratextuális emlékezet működésére és egy mnemotoposz létrejöttére mutat rá, másrészt a halál, emlékezet és felejtés kapcsolatára és jelentőségére. Az Árvai-család történetének elbeszélése hangsúlyosan nyelvként, elsősorban beszélő nevek megszólaltatása által képes megőrizni Szajla emlékét és ezáltal létrehozni azt a kulturális emlékezetben. Ebben az esetben a nevek egy térbelileg rögzített mnemotechnika felismerését teszik lehetővé. A halálleírást vizsgáló rész az emlékezet palimpszesztikus modelljének bemutatásával a halál felé közeledő létet mint felejtés és rögzítés dilemmáját vizsgálja, vagyis azt: mi és hogyan marad meg az emlékezetben az emberi életből az irodalom által.

IX. A disszertáció záró fejezete az első két regény kapcsolatával és az affektív emlékezettel foglalkozik. Arra koncentrál, hogy mi történik a két regény „között”, hogyan működik a felejtés mint narratív elfojtások sorozata. Ezzel párhuzamosan pedig éppen azt tűzi ki céljául, hogy az emlékezés olyan, affektív és alapvetően akaratlan módját mutassa fel, amely képes felhozni az emlék fragmentumait a felejtésből. A kulturális, textuális és affektív emlékezet regényben létrejövő mintázatának értelmezésével azt állítja a dolgozat, hogy a kivándorlást és a visszatérés lehetetlenségét tematizáló regényben mégis megtörténik – még ha csak rövid ideig is – a hazatérés.

Az értekezés témakörében megjelent publikációk

1. *Idegenség és emlékezet: A halál alakzatai az Ondrok gödrében* = Alföld, 2019/1, 97–106.
2. *Kétszeres idegenség: Nevek és emlékezet az Ondrok gödrében* = *A magyar falu poétikái*, szerk. KORPA Tamás – PATAKI Viktor – PORCZIÓ Veronika, FISZ, Budapest, 2018, 191–214.
3. *Zaj – hang – ének* (Oravecz Imre: *Madárnapló*) = Alföld, 2018/1, 86–94.
4. *Héjak helyzete* (Oravecz Imre: *Héj*) = Műút, 2018/3, 69–71.
5. *Az eljövendő irodalom emlékei* = Élet és Irodalom, 2018, február 16.
6. *A retorikai képek emlékezete: Emlékezet, időszembesítés és hangoltság* Oravecz Imre *Halászoember* című kötetében = *Verskultúrák: A líraelmélet perspektívái* szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, LÉNÁRT Tamás, Ráció, Budapest, 2017, 203–221.
7. *Médiумok árnyékában: Mediális áttételek működése* Oravecz Imre 1972. szeptember című művében = Tiszatáj, 2016/6, 68–79.
8. *Kétszeres idegenség: Nevek és emlékezet az Ondrok gödrében* = Szépirodalmi Figyelő, 2016/3, 51–61.
9. *A próza és a líra határán* (Az ekphraszisz lehetőségei Oravecz Imre *Halászoember* című kötetében) = Alföld, 2014/4, 80–93.
10. *Prózavers mint „tabutörés”* = Tempevölgy 2014/3, 58–61.